

MÁRIÁS JÓZSEF
Fájó sebektől termő ágak

Cseke Péter legutóbbi köteteiről

1945-ben a Nagy-Homoród-menti Recsenyéről indult Cseke Péter. A székelyudvarhelyi gimnáziumban érettségizett, a hatvanas években pedig a kolozsvári egyetemen, a második Forrás-nemzedék eszméltető szellemi körében folytatta egyetemi tanulmányait. Ott érett meg benne a gondolata és hite annak, hogy „tollunk erejével magunk is befolyásolhatjuk a holtpontjáról kibillentett történelem mozgásirányát”, az a felismerés és küldetés-tudat, miszerint „az írást, a lapszerkesztést sorsformáló cselekvésnek éreztük”. A Falvak Dolgozó Népe hetilapnál indult életpálya fölél mottóként odairhatjuk a tanítójától, néhai Kozma Miklóstól magával hozott intést: „írni csak a velünk történt dolgokról érdemes”.

A szellemiekben bőséggel kitömött jelképes tarisznya alján ott rejtőzött az erdélyi falvak gazdasági, társadalmi életében hatalmi szóval és kényszerrel bekövetkezett változások ösztönös megtapasztalásának hozama, az az életerő is, amely a földdel birkózók sajátja volt: a kitartó, meg nem hátráló, makacs küzdelem, a minden tavasszal megújuló erő, az a hit, hogy a mélypontról való kilábalásra a szellem ösvényei kínálják a legjárhatóbb utat.

Cseke Péter élet- és küzdőtere a vízbe dobott kő keltette, a part felé terjedő koncentrikus körökéhez hasonlítható.

Az első kör az újságírásé: a valóságfeltáró riportoké, az eszméltetést segítő publicisztikáé, a napi gondokon felülemelkedő, távlatokat ígérő irodalmi riportoké. Az évek teltevel mind magasabbra kerül a lécz, folyton tágul a láthatár. A velünk történt dolgokat leíró írások mellé egyre inkább odatársulnak a cselekvéseinknek teret és ötletet sugalló írások: képtáralapítások, kulturális napok/hetek szervezése. Érzi, tudja, hogy a kényszerállapotokból való kitörés útját magunkban kell kijelölnünk, a magunk szellemi, lelki értékeit kell őriznünk, ápolnunk és tovább gyarapítanunk, mintegy felkészülve a ránk váró cselekvésre, az önszerveződésre. E sajátos építkezés tükröi a *Víznyugattól vízkeletig* (1976), az *Emberarcok* (1976), a *Látóhegyi töprengések* (1979), a *Hazatérő szavak* (1985), a *Könyv és kenyér* (1991) című riport- és publicisztikai kötetek.

A második kör a szociográfiai riportoktól vezet el a szélesebb spektrumot felölelő szellemi tájakig, az életrealitásainak mélyebb megismerését sugalló törekvésektől a szellemi háttér nemzeti és egyetemes betájolásáig.

Ez már túllépi a kiváló szellemiségű hetilap kereteit, a diákkori álmok földközeliékké válnak, tudatosan keresve az utat a kibontakozás felé. Erre a Korunk folyóirat nyújt számára teret s lehetőséget. Az alapok építőköveinek eredete is sokféle. A népi kultúra magasabb fokú megismerése indítja a népi írók szellemi tábora irányába, különös tekintettel annak erdélyi vonatkozásaira. Tájékoztatósi pontjai, útjelző táblái jelképes sorában ott találunk két buzdítást: „Rossz sorsban elkeseredni és jó sorsban elbizakodni sosem szabad” – jegyzi meg örökre Gy. Szabó Béla szavait. Mellé társíthatjuk Buday György szavakba öntött axiómáját: „Minden egyes állomás magában hordja mindazt, ami megelőzte, és az előjelét mindannak, ami utána következik.” Ez ad tartást számára, ez ad ösztönzést arra, hogy a kutatás tárgyává választott témát mindig beleágyazza az adott tér és idő kereteibe. E szélesebb körű tematikai és tárgyi érdeklődés gyümölcse a szociográfiai riportokat, illetve irodalomtörténeti tanulmányokat tartalmazó kötetek sora: *Hazatérő szavak* (1993), a *Korfordulós újesztendő* (1994), az irodalmi érdeklődés irányait jelző *Metaforától az élet felé* (1997), *Tényirodalom* (2001).

A harmadik kör hozza el számára az elmélyült tudományos kutatás lehetőségét, a kutatói célkitűzések kikristályosodását. Időközben változás következik be pályáivében is. A Korunk szerkesztője lesz, egyetemi katedrára lép. Más látószög, más igény, más cselekvési tér. Az élet napi tényeit regisztráló, arra reflektáló riportter, a társadalmi életre érzékenyen reagáló publicista helyére a dolgok belső összefüggéseit kutató esszéíró, a mélyrétegeket feltáró, a jelenségekre magyarázatot kereső tudós, a kommunikáció elméletében és gyakorlatában tudományos jártassággal bíró egyetemi tanár, a jövőendő értelmiségieket nevelő lép. Kutatásai középpontjába a két háború közötti – azon belül is: a harmincas évek – erdélyi magyarságának szellemi élete kerül, az Erdélyi Fialok című folyóirat körül kialakult szellemi tábor eszmélésének és tevékenységének számbavétele, kisu-gárgzásának felmérése és monografikus feldolgozása, a falukutató mozgalom értékeinek feltárása. Az igen szer-teágazó, sok szálon futó mozgalom dokumentumaira, a kibontakozás egy-egy mozzanatára vet fényt az Erdélyben és Magyarországon megjelenő, szerzőjüknek egyöntetű tudományos elismerést szerző kötetek sora: *Vigyázó torony* (Beszélgetések Debreczeni Lászlóval, 1995), *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat* (2000), *Láthatatlan emlékművek* (Erdélyi variációk nyelv és lélek szövetségére, 2000), *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* (Kisebbségi létértelmezések, 2003), *Időrobbanás* (Egy szellemi útkeresés műhelytörténetéből, 2003), *Jöjjön el a mi időnk* (Esszék, tanulmányok,

dokumentumok, 2005), *Legyen eszünk, ha már volt* (Feljegyzések Európán innen, Erdélyen túl, 2006), *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* (2008). Ugyane vonatkozásban kell megemlítenünk az általa, illetve társszerzőként sajtó alá rendezett/szerkesztett dokumentumköteteket, forráskiadásokat: *Erdélyi Fialatok – dokumentumok, viták* (1986–1990), *Nem lehet* (A kisebbségi sors vitája, 1989), *Lehet – nem lehet* (Kisebbségi létértelmezések, 1995), *A Tizenegyek Egy antológia elő- és utóélete 1923–2003* (2003), *László Dezső emlékezete 1904–2004* (2004), *Buday György és Kolozsvár* (Álom egy Solveig-házról. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések, 2006).

Ezt a sort egészíti ki az elmúlt esztendő két újabb termése.* Az *Álom egy Solveig-házról* eszmetörténeti írásokat, dokumentumokat tartalmaz, a 2005–2008 között írott és közölt tanulmányokból ad válogatást. Ott lebeg felettük Kozma Miklós és Buday György szelleme: a velünk történt közös dolgokra, valamint az idő koordinátáira való odafigyelés szándéka, élet- és munkaprogramja. Cseke Péter tudósi ars poeticája a kisebbségi létértelmezés és a kisebbségi életstratégiák kutatása. Tárnya sosem öncélú: a múltból minden mondatával, minden előbányászott, feltárt dokumentummal a mai gondolkodást, a mai létértelmezést és életstratégiát kívánja szolgálni, modellálni. Számára az Erdélyi Fialatok körének kutatása is túlmutat a harmincas évek szellemi mozgalmának bemutatásán: „a változás akaratával; a kisebbségi társadalom demokratikus önszervezésének modelljét teremtették meg számunkra (...) jelenbeli kisebbségi gondjainknak sincsen úgyszólván egyetlen olyan vetülete sem, amelyekre ne kerestek volna és ne találtak volna megfelelő megoldást elődeink (...), az Erdélyi Fialatok köre erdélyiség, magyarság, európaiság újra-gondolására készlet”. Általuk más arcú transzilvanizmust ismerhet meg az az olvasó, akit a letűnt évtizedekben „a tiszta osztályvonal irodalma” gaálgábori szellemében okítottak annak retrográd, reakciós voltáról. Ma talán még a fontosabb a László Dezső szavaiból/írásaiból leszűrt tanulság: egyetlen szervezet sem sajátíthatja ki magának azt a jogot, hogy a romániai magyarság kizárólagos irányítója/szervezője legyen. A kisebbségi léthelyzet értelmezése, a belőle fakadó életstratégia kidolgozása – inti a mai gondolkodókat a szerző – az összmagyarság szempontjából

is megfontolásra serkent, hisz „az Európai Unióban az egész magyarság óhatatlanul kisebbségi helyzetbe kerül”. A válaszkeresésben nem nélkülözhetjük, nem mellőzhetjük a nagy elődök gondolatait. Atyától meg kell tanulnunk azt, amire Jancsó Béla, a kisebbségbe sodródott erdélyi magyarság második nemzedékének vezéregyénisége buzdította kortársait: belső megújulás nélkül semmiféle külső változás nem hozhat megoldást a Kárpát-medencében megosztva élő magyarságnak. Semmiképp sem önmagunkba zárkózva, hanem az összefogás útján kell haladnunk. Az Erdélyi Fialatok a belső megújulás ösvényeit keresve építették kapcsolataikat a szegedi Bethlen Gábor körrel, a budapesti Bartha Miklós Társasággal, a Szegedi Fialatokkal, a szlovákiai Sarló mozgalommal. Szellemiségük alakításában Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső eszméi és művei jelentették az iránytűt. Erdélyi vonatkozásban Kós Károly és Makkai Sándor munkásságából merítettek energiát, a maguk munkájához szükséges gondolatokat. Kós Károly a megtartó kisebbségi életstratégia megteremtésében lehetett követendő példakép. A *Magyar fa sorsa* (1927) című munkájában Ady mellett kiálló, a *Magunk revízióját* (1931) megíró, az erdélyi szellemet egyetemes magyar szellemmé álmódó Makkai Sándort is vállalták, ám a kisebbségi létet erkölcsi lehetetlenségnek minősítő, 1937-ben megjelent *Nem lehet* című írását elutasították. A Magyarországra távozott püspök és Jancsó Béla levélváltása oly szellemi párviadal, amelynek tanulságai máig érvényes következtetéseket tartalmaznak. Hogy ez mennyire igaz, arra kiváló példa és igazolás a Molnár Gusztávval sajtó alá rendezett *Lehet – nem lehet* kötet, amelyben neves kortárs szerzők keresik a maguk válaszát erre a ma is, a jövőben is égető kérdésre.

Cseke Péter kötetének középpontjában „a második erdélyi nemzedék spiritusz rektora”, Jancsó Béla személyisége és munkássága van. Hisz ő a kapocs a külhoni mozgalmakhoz és azok irányító személyiségeihez, Buday Györgyhez, a harmincas évek közepén hazatelepülő Balogh Edgárhoz, József Attilához, Dsida Jenőhöz, kiknek eszmetársaként lett – Mikó Imre értékelése szerint – irányadó képviselője a két világháború közötti időszak értékközpontú irodalomszemléletének. A róluk írt tanulmányok színesítik, árnyalják a Jancsó Béláról rajzolt képet, ami ebből és Cseke Péter más köteteiből is elénk tárul. A Jancsó-hagyaték megmentésével, feldolgozásával és közzétételével felbecsülhetetlen szolgálatot tett az irodalomtudománynak, a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet megismerése iránt érdeklődő kutatóknak.

* Cseke Péter: *Álom egy kolozsvári Solveig-házról* Eszmetörténeti írások, dokumentumok, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2010.
Cseke Péter: *Fájó sebekből termő ágak*. Világtávtatban gondolkodó Erdélyi Fialatok Lucidus Kiadó, Budapest, 2010.

Cseke Péter szellemi gyarodásában, tájékozódásában, érdeklődése alakulásában különösen fontos szerepe volt Láng Gusztávnak és Gáll Ernőnek. Nem véletlen hogy e kötetben az ő személyiségüket is felidézi. Előbbinek köszönhető, hogy „irodalom-történetírásunk a nyolcvanas évek elején a szemléleti megújulás és revízió korát élhette. Tény, hogy érveléseivel minden adandó alkalommal azt tudatosította: a korszerű elméleti megközelítések mellett elkerülhetlenné vált a korábban fogalmazott egyoldalú politikai-irodalompolitikai nézetek szembesítése az irodalomtörténeti tényekkel és dokumentumokkal.” Cseke Péter kiváló tanítványnak bizonyult: munkásságában valóban fontossá vált a forrásértékű dokumentumok számbavétele és újraértelmezése. Gáll Ernő a szociológiai tájékozódásban, a kisebbségi létértelmezés terén lett az ifjú pályatárs mentora, segítője.

A kötet appendixeként olvashatjuk Bertha Zoltán születésnapjára készült beszélgetését a hatvanéves Cseke Péterrel, amely betekintést enged a tudós alkotóműhelyébe, gondolat- és érzésvilágába. Igen találó jellemzése: „barangoló »szülőföldi« vagy »otthonirodalmi« tényfeltárással Cseke Péter ugyancsak a pátosztalan szülőföldszeretet, az értékalkotó munkálkodás életfenntartó és távlatokat teremtő szükségességéről tesz tanúbizonyosságot”.

A *Fájó sebektől termő ágak* kötet alcíme: *Világtávlalban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Tartalmát, kutatási tárgyát tekintve az előbbi kötet kiegészítője, továbbgondolása, az újabb kutatások, dokumentum-feltárások gyümölcse.

E kötetben is megerősítést nyer az a megállapítás, miszerint az Erdélyi Fiatalok körébe tartozók Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső eszmei áramkörében, a munkásságukból nyert impulzusok nyomán keresik helyüket a kisebbségi társadalomban, keresik a cselekvési teret, amelyben szolgálhatják Erdély kisebbségbe szakadt magyarságát, a megújulást, az új tájékozódást, „az egyetemes magyarság újjászületésének reményével”. Cseke Péter tanulmányai nyilvánvalóvá

teszik, hogy „nem a csoportérdekek képviselője avatja nemzedékké a korosztályi csoportosulásokat, hanem a történelmi felismerés: az adott helyzetben épp ők válhatnak a legegységesebb értékek szolgálatára; ők fejezik ki a történelmi pillanat lényegét, miközben az érvényüket veszített eszmények/ideológiák lebontásáért, illetve a közösségük létérdekeit meg jövőös szükségleteit közvetítő alternatívák érvényesítéséért küzdenek”. Ez volt a jellemző az 1923-ban megjelent *Tizenegyek* antológiája szerzői közösségére, valamint az őket pár évvel követő Erdélyi Fiatalok ifjaira is, akiket – László Dezső szerint – „már nem az irodalmiság, hanem inkább egy faji alapon álló társadalomtudományi vagy kisebbségpolitikai érdeklődés” szólított egy táborba. Ugyanez jellemző később a *Hitel*, valamint a *Termés* köré csoportosulóakra is.

E nemzedék jellemzője, hogy beleszülettek a kisebbségi állapotba, már nem valamely visszarendeződés szivárványos eszméi jegyében cselekedtek, hanem az új helyzetből adódó modus vivendi keresését tűzték ki célul, a külső, hatalmi revízió reménye helyett

„a belső revízió primátusát” hirdették: „kisebbségi társadalmunk csak úgy őrizheti meg életképességét, ha átértékeli a történelmi múltját, megváltoztatja gondolkodásmódját és életfelfogását, felméri erőtartalmait, kiépíti és hatékonyan működteti a kisebbségi létszükségletekkel számoló intézményeket. Vagyis korszerű szemléleti alapon teremt újat, teszi tartalmassá a maga életkeretét.” Makkai Sándor *Magunk revíziója* (1931) című munkája, Krenner Miklós (*Spectator*) publicisztikája nyomán a Trianon utáni második nemzedék a reális önismeret alapján kibontakozó tudatos jövőépítés és új életstratégia jegyében fogalmazták meg önvédelmi, önépítési, önszerveződési célkitűzéseiket — szervesen beletagozódva az anyaországban és a kisebbségi sorsba jutottak körében kibontakozó új szellemi áramlatokba. A Jancsó Béla köré csoportosuló ifjak – László Dezső, Debreczeni László, Demeter Béla, Venczel József, Mikó Imre – előadás-sorozatokkal, pályázatok kiírásával, falkutatással kívánták a megújulást szolgálni.

Gyese-ikon XIV.

Cseke Péter a kötet további részében Jancsó Béla legfőbb segítőiről, munkatársairól rajzol gazdagon adalt, színes képet.

A mozgalom indítja útjára az *Erdélyi Helikon* pályázatán feltűnő, az EF faluszemináriumának tisztikarába beválasztott Venczel Józsefet, aki munkáiban „megkülönböztetett szerepet szán a társadalmi és nemzeti önismeretet gazdagító szociográfiának”.

E sorba tartozik, a közösség fénylő csillagaként ragyog Balázs Ferenc személyisége, aki nem követi expatriáló szüleit, világkörüli útjáról is megtér szülőföldjére, hogy „magára maradt népe felemeléséért, megszervezéséért” apostolkodhasson, „felfedezi a faluközösségek megtartó erejét s azt a népi értékvilágot, mely a közösségi tudatot táplálja”. Betegen, a kórházi ágyon vetette papírra faluépítő szolgálata, mészköi éveinek szintézisét: *A rög alatt* (1936) című könyvét, amelyről László Dezső írt elismeréssel: „Végre egy könyv, amelyik nem az elsodort, hanem a megépülő faluról szól, de nem mint regény, hanem mint történelmi munka.”

Az Erdélyi Fiatalok köréből „vigyázó torony”-ként magaslik ki László Dezső alakja. Programadó cikkeiben kihangsúlyozza: „Az ifjúság elkövetkező politikai kibontakozása nem a pártok érdekeit és érdemeit, hanem az erdélyi magyar élet teljesebb tételét fogja nézni (...), a kisebbségi helyzetben csak annak a politikanak van létjogosultsága, amelyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondolatot egyaránt felvállalja”. Ezek a fiatalok az élet új szintézisét keresték az itt és most parancsa szerint: „Nem az egyetemes mozgalmak beidegződésével kell Erdély felé jönnünk, hanem Erdélyből kell azokra nézzünk. Ne azok mondják meg, mi kell Erdélynek, hanem mi mondjuk meg, hogy mi kell belőlük nekünk.” Ahogy László Dezső írja: „itt csak annak a programnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt való haladás szellemében akarja a sajátos magyar érdeket szolgálni.” Az első hallásra mehökkentő című, alapvető jelentőségű tanulmányában – *A kisebbségi lét ajándékai* (1932) – megújulást elősegítő önrevízióra buzdít, célként jelöli ki, hogy „a szétszakadt magyar politikai egység helyébe az országhatároktól függetlenül érvényesülő szellemi, lelki magyar egységet kell megteremteni, ami nélkül a leszakított nemzetrészek hosszabb távon valóban nem lennének képesek önálló életre”. A tanulmány írójának szándékára, annak lényegére tapintott rá évtizedekkel később „a sajátosság méltósága” eszmei gondolkört megfogalmazó Gáll Ernő: „a kisebbségi élet nem csak megalázottság, megaláztatás, nem csak a diszkrimináció elszenvedése, hanem ugyanakkor egy nagy erőfe-

szítés révén, egy erkölcsi kompenzáció révén új értékek alkotására is alkalmat ad, sőt arra ösztönöz.”

Az Erdélyi Fiatalok mozgalomból nyert ösztönzést és sarjadt ki a harmadik erdélyi írói nemzedékhez tartozó Bözödi György műve, a *Székely bánja* című alkotás, amelyet kortársai „tudományos vidék monográfiának (Jancsó Béla), „monográfia-kísérletnek” (Venczel József), „társadalomrajznak” (Balogh Edgár) neveztek. Molter Károly – Tamási Áron *Szülőföldem*, Balázs Ferenc *A rög alatt* című munkájával együtt – az otthonirodalom remekének nevezte. A műve megírásakor mindössze huszonkét éves alkotó munkája „arra a felismerésre épül, hogy a jövő érdekében vállalni kell a hamis utópiák lebontását, másrészt tudatosítani kell egy szervezettebb gazdasági és szellemi élet megteremtésének módjait és lehetőségeit (...), az önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett *hiteles valóságképpel* kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásmódokat követve cselekszenek az erdélyi magyarok – osztálytagozódásuktól függetlenül.”

Korántsem jelentett ez valamilyen bezárkózást, elzárkózást. A mozgalom vezetője, Jancsó Béla kezdetektől arra nevelte társait, hogy „az erdélyi kérdéseket tágabb európai összefüggésben lássák és láttassák.” Ugyane törekvés nyilvánult meg a felekezeti- és világnézet-felettség eszméjében is. Az egyetemes gondolkodás és eszmerendszer vezérelte őket a románsághoz fűződő kapcsolatok tárgyalásakor, a maguk románság-képe megrajzolásában is. Címzavakba sűrítve: érdekazonosság, békés együttélés, kölcsönös megismerés, tudományos objektivitás, kölcsönös egymásrautaltság... Azonban azt is tapasztalniuk kellett, hogy törekvésük egyirányú, a románság részéről többnyire válasz nélkül marad. Világosan látták, hogy „ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad.”

Cseke Péter köteteinek olvasásakor önkéntelenül is előre szaladunk az időben, hisz a két világháború közti kisebbségi magyar élet számos olyan tanulságot hordoz magában, amelyek az erdélyi magyarságnak mindmáig égető, megoldatlan gondjai közé tartoznak. Épp ez az üzenete könyveinek: oly ismeretanyagot szolgáltatni, oly magatartásmodelleket felmutatni, oly célokat fölemlíteni, amelyek a ma élők előtt is példaként, erőforrásként szolgálhatnak. A magyarországi olvasók pedig egy több évtizeden át homályban tartott, elhallgatott ismeretanyaggal szembesülhetnek.